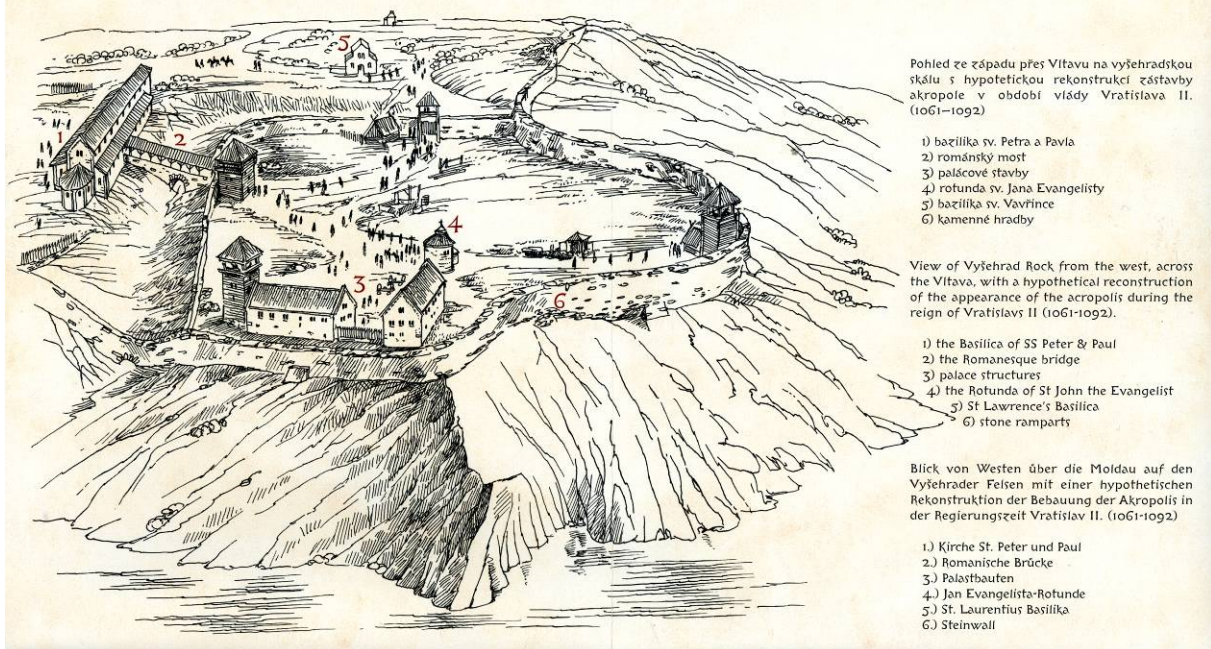

VYŠEHRAD - CURIA REGIS

KNÍŽECÍ A KRÁLOVSKÁ AKROPOLE / THE PRINCELY AND ROYAL ACROPOLIS / FÜRSTLICHE UND KÖNIGLICHE AKROPOLIS

Z HISTORIE VYŠEHRADU

PhDr. Bořivoj Nechvátal, CSc.

Strategicky významná a výhodná poloha Vyšehradu na soutoku Vltavy s Botičem, ve tvaru přirozené ostrožny, z něho učinila místo, které bylo vyhledáváno k osídlení již v pravěku. Nejstarší sídliště bylo na akropoli archeologicky zjištěno již z pozdní doby kamenné, z eneolitu. Bylo zde výšinné sídliště kultury nálevkovitých pohárů (asi 3 200 – 2 800 př. Kr.), později sídliště řivnáčské kultury (asi 2 500 – 2 300 př. Kr.). Některé starší nálezy pod Vyšehradem dokládají význam zdejší obchodní cesty a Vltavu jako důležitou spojnici mezi jihem a severem země. V archeologických pramenech následuje značný hiát, který zatím nebyl uspokojivě vysvětlen a další sídlištní nálezy pocházejí z průběhu 10. století z jeho druhé třetiny. Z tohoto období je také nález základového zdiva předrománské otonské stavby pod základy raněrománské baziliky sv. Vavřince.

První písemné svědectví o Vyšehradě přinášejí svými opisy denáry ze zdejší přemyslovské mincovny.

Nejstarší legendy svatováclavské a svatoludmilské neznají ani jméno Vyšehrad. Detailním analytickým rozborem zjistila J. Hásková na základě široké nálezové základny pro vyšehradskou mincovnu 32 typových variant českých denárů. Pocházejí z časového rozpětí 992 až 1012, kdy byla mincovna v činnosti. Svým mincováním vyplnila vládu Boleslava II. (967 – 999), dále Boleslava III. (999 – 1002, 1003), interregnum (1002 – 1004), a Jaromíra (1004 – 1012). Pokračování ražby bylo ještě po r. 1012, po skončení vlády knížete Jaromíra.

Na Vyšehradě byl v tomto období knížecí palác, který byl pravděpodobně situován na nejzápadnější části akropole, nad Vyšehradskou skalou. Zatím nebyly zjištěny bezpečně jeho základy. Součástí akropole byla i kaple sv. Jana Evangelisty, která je uváděna v písemných pramenech jako „*curia regis*“ na základě listin pražského biskupa Jana III. z Dražic z let 1258 – 1264. Tímto určujícím termínem je kromě umístění dána i funkce stavby jako palácové kaple knížete a krále. Kaple, kterou údajně světil sv. Vojtěch v době svého prvního pobytu v Čechách (v letech 982 – 988), měla tvar rotundy a její stavba se nezachovala. Kaple se zasvěcením sv. Jana Evangelisty a také mincovna byly bezprostřední součástí panovníkova sídla a souvisejí nepochybně s odchodem Boleslava II. z Pražského hradu na Vyšehrad, který se stává jeho dočasným sídlem v době bojů mezi Slavníkovci a Přemyslovci.

V letech 992 – 995 byli správci vyšehradské mincovny NOC a ZANTA. Jména dalších správců zatím neznáme, i když zde bylo raženo minimálně do první poloviny 11. století a není vyloučeno, že i déle. Na ražbě vzniklé před rokem 1012 se objevuje dosud neznámý monetarius se slovansky znějícím jménem ZENSA. Většina vyšehradských denárů má na lící straně jméno panovníka, které je pravidelně doprovázeno titulem DVX. Nejčastěji je uvedeno BOLEZSAV nebo BOLEZLAUS a dále IAROMIR DVX. U vyšehradských denárů na rubní straně, kde bývá obvykle místo ražby, je v různých zkratkách a variantách uváděno

VVISEG, VSRA, VIS, VAISG nebo jiné lépe srozumitelné tvary jako např. VVISEGRAD, VSEGRAD, VAISGRAD, VSIGRAD, VITTEGDAD a VSRISEDHS. U prvních ražeb z let 992 – 995, které jsou považovány za nejstarší, doplňují zkratku VVISEG také jména monetariů ZANTA a NOC. V druhé serii ražeb po roce 995 se objevuje poprvé opis CIVITAS. Pro vyšehradskou mincovnu je, jak zjistila J. Hásková, charakteristické použití některých slovanských výrazů. Má to širší historický význam a mohlo to souviset s existencí kněží, kteří pěstovali písemnictví a liturgii ve slovanském jazyce. Zvláště je toto specifikum nápadné na paralelní ražbě s pražskou mincovnou, latinské slovo DESUS nahrazeno nelatinským BOZE. Neméně zajímavé jsou i staroslověnsky znějící tvary EAN, IAN nebo IEAN, které jsou zřejmě použity pro jméno JAN na denárech vydávaných vyšehradskou mincovnou v období okolo roku 1000. Není vyloučeno, že toto označení má snad něco společného se zasvěcením rotundy sv. Jana Evangelisty, která byla v palácovém okrsku. Dnes ji lze šířeji doplnit i novými názory o staroslověňštině, jako liturgickém a kulturním jazyce, patrně přežívajícím u nás v 10. a 11. století. Tedy déle, než se obecně předpokládalo, vedle obecně užívané a již plně prosazované latiny. Již dříve se uvažovalo o možnosti jakéhosi centra slovanského jazyka na Vyšehradě a kladlo ho do souvislosti s existencí starého klimentského zasvěcení – kostelíka sv. Klimenta papeže I.

Je předpokládáno, i když není archeologicky zatím doloženo, že již koncem 11. století měl Vyšehrad kamenné hradby, které vystřídaly starší valové opevnění. Mohla by to potvrzovat poznámka Kosmovy kroniky k roku 1109, v níž se praví, že kníže Bořivoj II. (+ 1124) přešel z Pražského hradu a odebral se na Vyšehrad, který je pevnější svými hradbami. Je rovněž pravděpodobné, i když zatím archeologicky nedoložené, že již za Vratislava II. (1061 – 1092) měl Vyšehrad kamenný knížecí palác. Při středověké konzervativnosti a určitém účelovém situování význačných staveb na stejném místě, lze předpokládat jeho stavbu v jihozápadním rohu akropole. Zatím zde nebyly zjištěny, kromě několika torz pilířů, zcela přesvědčivé nálezy. O kamenné stavbě poměrně přesvědčivě vypráví Kosmova kronika k roku 1119, kdy má zprávu o veliké vichřici, která od jihu narazila na knížecí palác, rozlámala ze základu starou a pevnou zeď, zatímco přední a zadní strana paláce zůstala nepoškozena. Horní a dolní trámy byly rozmetány a poškozeny. Z popisu vyplývá, že šlo nejen o stavbu kamennou, ale také patrovou, tedy o dvou podlažích.

O románském paláci je rovněž zpráva k roku 1130, kdy se při spiknutí proti Soběslavu I., vedeném pražským biskupem Menhartem, v době odhalení a přípravy poprav spiklenců na tržišti v Mezhradech, na Vyšehradě sešlo na 3000 lidí. Palác musel být před tímto datem opraven.

První zpráva z písemných pramenů o Vyšehradě je v Kosmově kronice k roku 1002, kdy kníže Jaromír (1004 – 1012) byl přepaden Vršovci na Velízi u Berouna a zachráněn sluhou Dovorou a převezen na Vyšehrad. Další zpráva je z kroniky Dětmara Merseburského (roku 1008 – 1004) kdy byl z Vyšehradu dán signál zvoněním zvonů k vyhnání Poláků z Prahy a z Čech v době, kdy Čechy byly obsazeny vojskem polského knížete Boleslava Chrabrého (998 – 1025) a Vyšehrad zůstal věrný svému knížeti Jaromírovi.

Nejvýznamnější raněstředověké období Vyšehradu je druhá polovina 11. století, kdy se stává sídlem prvního českého krále Vratislava II. (1061 – 1092), který v době rozporů se svým bratrem, pražským biskupem, Jaromírem – Gebhartem (1068 – 1090) se přestěhoval z Pražského hradu na dosud vedlejší hradiště Vyšehrad a učinil z něho první místo v zemi. Vládli zde tři generace Přemyslovců.

Dobou Soběslava I. (1125 – 1140) končí také sláva Vyšehradu v nejstarším období. Volba jeho nástupce Vladislava II. (1140 – 1172) se konala ještě na Vyšehradě, ale sídlo knížete se potom stěhovalo zpět na Pražský hrad. V té době působil jako diplomat a rádce probošt Gervasius (1156 – 1178), který byl také současně kancléřem a zúčastnil se s knížetem a s českým vojskem tažení do Milána, kde získal pro Vladislava královskou korunu.

Vratislav II. si na politickou podporu založil kolem r. 1070 exemptní kolegiální kapitolu, kterou podřídil papeži. V tomto období také byla založena bazilika sv. Petra a Pavla po roce 1070. Její půdorys zjištěn dlouhodobým archeologickým výzkumem v letech 1968 – 1991 v oblasti východní dnešního vyšehradského hřbitova a v interiéru kapitulního chrámu. Byla to dvouchórová stavba (o rozměrech cca 53 x 17 m) s kryptou, v níž byli uloženi Přemyslovcí, kteří vládli z Vyšehradu a také první česká královna Svatava (+ 1126) která

pocházela z polské vládnoucí dynastie Piastovců. Do tohoto období také klademe i rotundu sv. Martina na východním předhradí, kde hradiště v raněstředověkém období končilo. Bylo zde menší sídliště, jehož trvání nepřekročilo 13. století. Do poslední třetiny 11. století zařazujeme druhou baziliku na hradišti zasvěcenou sv. Vavřinci s unikátní dlažbou z reliéfních dlaždic, jedněch z nejstarších v západoslovanské oblasti. Její půdorys zjištěn archeologickým výzkumem (1903, 1968 – 1970) včetně starší stavby předrománské, kterou klademe do konce 10. století. Byla patrně křížového půdorysu a je nejstarší předrománskou stavbou na území historické Prahy po stavbách na Pražském hradě. Stavba baziliky sv. Vavřince je na rozhraní knížecí a královské akropole a nově o ní uvažováno jako o palácové sakrální stavbě.

Jednou z nesporně nejdůležitějších etap vývoje středověkého Vyšehradu je druhá polovina 14. století. Snaha Karla IV. navázat na tradice přemyslovského rodu se objevují i na Vyšehradě, kterému je dávána v novém korunovačním řádu mimořádná úloha. Současná dvorská kronika Přibíka Pulkavy z Radenína rozšiřuje podstatným způsobem dosavadní cyklus Starých pověstí českých, v nichž dostává Vyšehrad významnější úlohu než měl dosud. Na raně středověkém slovanském hradišti v Libušíně u Kladna bylo zjištěno staroslovanské osídlení a nálezy keramiky pražského typu. Archeolog Zdeněk Váňa provedl historický a archeologický rozbor situace. Na tento nálezový a topografický profil tamního hradiště bylo již dříve poukázáno. V Kosmově kronice je uváděno, že původní hradiště kněžny Libuše byl Libušín. Kronikář Karla IV. Přibík Pulkava z Radenína – z druhé poloviny 14. století a po něm všichni jeho následovníci, především Hájek z Libočan spojují kněžnu Libuši s Vyšehradem, což je v národním povědomí zachováno dodnes. Z Kosmova vypravování je důležitý údaj o poloze hradiště, který zřetelně prozrazuje přímou znalost místa. Slova, že Libuše vystavěla svůj hrad „*u lesa, jenž se táhne ke vsi Ztibečné*“ a že poselstvu, které se má vypravit za Přemyslem do Stadic, „*ukazovala prstem na hory*“ to je na České středohoří, které „*je vzdáleno ode vsi této na třicet honů*“ – odpovídají poloze a situaci hradiště tedy vzdálenosti od Prahy. Údaj vzdálenosti, jak již ukázal Z. Váňa, představuje míru dobově i místně proměnlivou, a tedy zdaleka ne přesnou, tedy neurčitou.

V novém korunovačním řádu, který sepsal Karel IV. pro svou korunovaci ještě jako moravský markrabě, jeden z důležitých článků ukládá novému králi vykonat v předvečer korunovace pěšky cestu na Vyšehrad, kde jsou mu ukazovány lyčené stěvice a mošny Přemysla Oráče. Celý akt slavnosti měl nepochybně politický smysl a byl zřejmě veden snahou oživit přemyslovské tradice domácí původní vládnoucí dynastie, snahou zdůraznit nejen kontinuitu královské moci, ale i skutečnost, že Karel IV. po své matce Elišce

Přemyslovně (+ 1330) je také Přemyslovcem. Pohanské relikvie Přemysla oráče, které byly chovány na Vyšehradě v prostředí kapituly, tak měly vyjádřit nejen kontinuitu moci, ale také starobylost rodu. Karel IV. věnoval Vyšehradu pozornost i řadou stavebních akcí. Jednou z nich byla přestavba opevnění v letech 1348 – 1350 a později především velká obnova kapitulního kostela (po roce 1369) po vzoru jihofrancouzských bazilik. Stavba celého komplexu kapitulního dosáhla koncem 14. století na základě archeologických výzkumů (v letech 1968 – 1991) délky 110 m a byla největší sakrální stavbou předhusitské Prahy.

Pro poznání nejstarších dějin Vyšehradu měl a má mimořádný význam archeologický výzkum. Za prvního *archeologa* lze s trochou nadsázky označit kanovníka a pozdějšího děkana Vyšehradské kapituly J. T. Berghauera (1684 – 1760), hledače pokladů a hrobu krále Vratislava. Systematičtější a zasvěcenější prováděli výzkum potom na Vyšehradě již v 19. století K. Vlačíha (1850 – 1932), M. Lussner (1813 – 1891), B. Matějka (1867 – 1909), K. Guth (1883 – 1943) a Msgre. E. Šittler (1864 – 1932).

Rozsáhlejší výzkum přineslo období po 1. světové válce. V souvislosti s přípravou úpravy navigace Vltavy byla ustavena zvláštní Komise pro výzkum Vyšehradu, která byla organizačně řízena Státním archeologickým ústavem v Praze, za čestného předsednictví významného slovanského archeologa světového jména univ. prof. dr. L. Niederla (1865 – 1944). Výzkumné práce řídila užší komise v čele s doc. dr. K. Guthem (1883 – 1943) a Msgre. E. Šittlerem (1864 – 1932), vyšehradským kanovníkem. Práce trvaly od roku 1924 až do roku 1935. Podílela se na nich řada významných archeologů meziválečné generace (J. Bohm, J. Filip, M. Grbic), později etnograf S. Svoboda, od roku 1928 – J. Muller. Kratší dobu zde také pracovali I. Borkovský, I. Jansová, F. Vacek a J. Pasternak.

Po 2. světové válce, při hledání vhodného místa pro rozšíření vyšehradského národního hřbitova, byl na přání primátora hl. m. Prahy po roce 1966 zahájen nový výzkum Archeologickým ústavem ČSAV (dnes Archeologický ústav AV ČR v. v. i.) – B. Nechvátal. Po přípravných pracích a zhodnocení starších nálezů a dokumentace byla zahájena v roce 1968 první výzkumná sezona. V dalších letech výzkum pokračoval a trvá dosud.

